

ՍԱՐՈՅԱՆ-ԿԱՐԱՊԵՆՑ ԳՐԱԿԱՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ*

Բանալի բառեր` արդիական հնչեղություն, գրչի թագավոր, համաշխարհային գիտակցություն, գրական առնչություններ, անհանգրվան հոգեաշխարհ, օտարություն, ամերիկյան գրականություն, ստեղծագործական դաշտ, կերպար, հայրենիք, հայկական միջավայր:

Գրական կյանքի առաջին տասնամյակում Սարոյանը գրել է մի քանի հարյուր պատմվածք, որոնց մեծ մասն ամփոփվել է տասից ավելի ժողովածուներում: Սարոյանը հատկապես կարճ պատմվածքի, նորավեպի ժանրում ներմուծել է տեղի ու ժամանակի իրողության հետ սերտորեն կապված սոցիալական-հոգեբանական թարմ թեմատիկա, արդիական հնչեղություն ունեցող մարդասիրական բարոյական մոտիվներ, պատումի նոր ձևեր, քնարականությամբ ու հումորով լի հնչերանգներ, բնականություն և ճշմարտացիություն, պատկերների ու կերպարների գունագեղություն: Սարոյանի գրական շատ կերպարներ ներկայացնում են հայկական միջավայրը` ազգային ավանդույթներով ու բարքերով: Հայրենիքի մոտիվը, ինչպես և նրա դարավոր ավանդույթները պահպանող մարդկանց կերպարները հակադրվում են ապրելակերպի համահարթեցնող չափանիշներին: Իրականության հետ նույնպիսի հարաբերության մեջ են «տարօրինակ» ու ձախորդ մարդկանց սարոյանական կերպարները ու հատկապես մանուկների և պատանիների տպավորիչ կերպարները: Դրանք համաշխարհային գրականության մեջ մտել են որպես հոգու մաքրության խորհրդանշան: Իրականության և երազանքի հակադրության, անհատի ներքին ազատության և հոգևոր գեղեցկության, սիրո և բարու հաստատման մոտիվներն են մարմնավորված Սարոյանի արձակում, որոնք հետաքրքրական լուծում են ստացել նաև նրա դրամաներում («Իմ սիրտը լեռներում է»), «Կյանքիդ ժամանակը», «Քարանձավի մարդիկ», «Հե՛, ո՞վ կա այդտեղ», «Կոտորածն մանկանց», «Խաղողի այգին» պիեսները: Ե՛վ

* Հոդվածն ընդունվել է 25.04.2019 թ., երաշխավորվել է տպագրության բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ամայա Գրիգորյանի կողմից՝ 03.05.2019 թ., ստորագրվել է տպագրության՝ 07.05.2019 թ.:

Սարոյանը, և՛ Կարապետն իր հաճախ ստեղծագործական դաշտում ներգրավել են ծագումով օտար կերպարների՝ «անծանոթ հոգիների»։ Նրանց հերոսներն «օտարության» տառապանքը կիսող մարդիկ են՝ անկախ ազգությունից, սակայն մի էական չափով՝ հայկական բնավորության գծերով։

Հ. Կարապետն զնահատել է Վ. Սարոյանի վաստակը բացառիկության թելադրանքով. «Ֆրեզկոյի մեծագույն ու անառարկելի արքան մնում էր Ուիլեամ Սարոյանը – Գրչի Թագաւորը, որը ոչ միայն հայութեանը ճանաչում պարգեւեց ժողովուրդների այս հոծ խառնարանում, այլ նաեւ Ֆրեզկոյի անունը դրեց քարտեսի վրայ։ Իսկ անելի լայն առումով՝ Սարոյանն էր, որ Հայաստանի մարմինն ու ոգին դրոշմեց համաշխարհային գիտակցութեան անջնջելի պաստառի վրայ»¹։

Մեզ թույլ տանք խորանալ Կարապետ-Սարոյան այն տարբերիչ գծերի վրա, որոնք նկատվել են մերօրյա գրական խաչուղիներում։ «Կարապետն մեր հայատառ Սարոյանն էր, որոշ չափով, անշուշտ, որուն անձին ու գրականութեան քաջածանօթ էր ու միշտ հիացումով կը խօսէր...,- նկատում է արծակագիր Մարգար Շարաբխանյանը։- Բայց Կարապետն կեանքին մէջ արկածախնդիր չէր եղած Սարոյանի նման։ Մեր խորաթափանց գրողն էր ան՝ առանց «տերվիշական» ու հպանցիկ դրսեւորումներու, ինչպէս եղած էր Սարոյան իր բովանդակ կեանքին ու ստեղծագործութեան մէջ»²։ Սարոյան-Կարապետն գրական առնչությունների ծալքերը փորձում է բացել Հր. Թամրազյանը։ Բանն այն է, որ Վ. Սարոյանը Հ. Կարապետին շարունակ հորդորում էր «բացուել» ընթերցողին անգլերեն, քանի որ հայերեն կարդացողները քիչ են։ Այս առումով արժե նկատել գրող և հրապարակագիր Մարգար Շարաբխանյանի գրական «հիշողությունը». «Կարապետն, ճիշդ է որ ամերիկեան մամուլին մէջ փորձեր կատարած էր՝ օրուան պատշաճ քրոնիկներ ու կարճ պատմութեանքներ ուղարկելով անոնց։ Իսկ Համաստեղ, որուն հանդէպ (Հ. Կարապետն – Ն.Ս.) մեծ հիացում ուներ, անընդհատ ու բուռն կերպով կը թելադրէր, Կարապետն շուտով անդրադարձաւ, թէ ինք հայ գրող էր, եւ թէ ամերիկեան գրականութիւնն իրեն պետք չունէր, եւ ոչ ալ ինք ամերիկեան գրականութեան»³։

1 Կարապետն 3., Երկու աշխարհ...- Տե՛ս՝ գրողի «Սարոյանը՝ մասամբ ներհայեցողութեամբ» ծրագրային փորձագրությունը։- Էջ 159-160։

2 «Հորիզոն» / գրական, Մայիս, Մոսկւայ, 2017, էջ 9-10։

3 «Հորիզոն» / գրական, Մոսկւայ, 2017, թիւ 5 (393), Մայիս, ԼԳ. տարի, էջ 10։

Երկու գրողներին ստեղծագործական դաշտում մերձեցնում է մարդկային տեղը ճշտորոշելու անդուլ պայքարը, ուր պատրաստի պատասխաններ չկան:

«Մարդկային տեղը ճշտորոշելու անդուլ գերխնդիրը», իբրև գեղարվեստական հանձնառություն, փոխում է Հ. Կարապետյանի քննության ազգային անկյունագիծը դեպի մարդն առհասարակ, և նա էլ Վիլյամ Սարոյանի նման դառնում է իր գրականության հավաքական հերոսը՝ լինի ամերիկացի թե հայ, արաբ թե թուրք, ինչը որևէ նոր բան չի փոխելու հարցադրումների ուղղության մեջ: Այդտեղ ազգային գերակայություն կամ գնահատության գեղչում չեք գտնի:

Ամերիկյան, արդեն կրկնակի օտարության մեջ է ապրում ու տառապում Կարապետյանի «Որևէ տեղից մինչև այստեղ» պատմվածքի հերոս Արտավը, ով իր ողբերգականությամբ ու մահով շատ նման է Վիլյամ Սարոյանի «Հե՛յ, ով կա այդտեղ» մեկ գործողությամբ դրամայի հերոսներին: Արտավը ծնունդով Էջմիածնից է, ապրել է Երևանում, կնոջ և զավակի հետ աքսորվել Սիբիր, ապա բռնել պանդխտության նոր ճամփան՝ դեպի Ամերիկա: Եկել է, բայց դա իր վերջնական հանգրվանը չէ: Մենության խորհուրդը նրան մերձեցնում է Վիլյամ Սարոյանի «Հե՛յ, ով կա այդտեղ» դրամայի հերոսներին, ինչի հուշարար բանալին կարծես երկուսի խորագրերի նմանությունն է:

Ասես Վ. Սարոյանի աշխարհից «իջած» Արտավը հստակ լսում է հողի տնքոցը և իր հետ գրույցի բռնված գրողին հարցնում, թե արդյոք վերջինս զգո՞ւմ է այդ տնքոցը: «Մի՞թե հոգիների տնքոցը բավական չէ», («Անծանօթ հոգիներ», Էջ 61),- հետևում է «սարոյանական» պատասխանը: Հարցադրումը մեզ ականա տանում է դեպի Համաստեղի «Միջոն», որի հերոսը նույնպես ապշում էր հողի ներսից եկող և իրեն հասանելի ձայների արձագանքից:

Արթնության ոգին ընդհանուր ելակետ է Հակոբ Կարապետյանի «Վերջին կայարանը» և Վիլյամ Սարոյանի «Գեղեցիկ, սպիտակ ձիու ամառը» պատմվածքներում:

«Վերջին կայարանը» պատմվածքում Կարապետյանը գրեթե չարենցյան տիպի «ազգային երազ»-երազանքի հաճախանքն ապրում է պատանի Վաչիկ Արամյանի շնորհիվ: Վաչիկի համար Երևանը հրապույր է, ձգողական կույր ներուժ, արյան հեռակա թվացող վազք: Ժամանակին ծնողների գորովագուրք պատմությունները Հայաստանի, Արարատ-Մասիսի ու Արաքսի մասին այնքան էին բորբոքել տասնամյա պատա-

նու երևակայությունը, որ նա համոզում է սևամորթ ընկերոջը, որի անունը շարունակվող երազի հանդուգն ու հեգնական տրամաբանությամբ Ջորջ Վաշինգտոն էր, թոցնել «մինչև վերջին կայարան» նշումով երկու տոմս, անցնել կամուրջներ ու ծովեր, հասնել հեքիաթի Երևան: Բայց գնացքը պատանիներին հասցնում է ընդամենը «վերջին կայարան», ոչ ավելին: Երազն ավարտվում է ամերիկյան տիրական ռեալությամբ, բայց առանց ցնցումի, առանց փիլիսոփայական գունավորումի: Նրանք հասել են Ջեֆերսոն,- ըստ Հ. Կարապետցի՝ «Հայկական Ամերիկայի» գեղարվեստական միջնաբերդը,- այստեղից զանգահարել են հայ պատանու մորը, որ գա զավակի ետևից. արկածն ավարտված է, տառապանքը՝ հաղթահարված: Սակայն Երևանը մնում է այդպես էլ «չնվաճված»:

Թախիծը հազարավոր մղոններ կտրելու տարածական պատրանք է ձևավորել, բայց այն ավելի է թանձրանում, երբ չենք հաղթահարում միջքաղաքային տարածքներ բաժանող սրտերի հանգրվանները: Դա բխում է Հ. Կարապետցի առաջին ժողովածուի՝ ընդհանուր առմամբ հայրենական կարոտի կսկիծը խորքերում թաքցնող հերոսների ընդհանրական դարձած վարքագծից, որոնք որոնում են իրենց այսքան բարդ Նոր Աշխարհում ու այդպես էլ չեն գտնում, քանի որ թաքցնում են իրենց անհանգրվան ներաշխարհը, երբ փորձում են ամերիկյան գրամշակութային աշխարհի հետ համընթաց քայլել: Ուղղակի Հ. Կարապետցը հայ ընթերցողի վախժորած ականջին փորձում է հասցնել նրանց անկարեկիր հառաչանքի չերևացող նստվածքների ծանրությունը:

Ամերիկյան այս գողտրիկ նյութը հաճելիորեն հիշեցնում է Վիլյամ Սարոյանի՝ անհամեմատ վաղ գրված նշանավոր «Գեղեցիկ, սպիտակ ձիու ամառը» պատմվածքը՝ «Իմ անունն Արամ է» ժողովածուից, ուր պատանեկան խանդավառության նույն ազգային խորքն է՝ հպանցիկ, բայց հետք ձգած սյուժետային կառուցումով: Վ. Սարոյանի պատանիներին հաջողվում է գրաստ դարձած ձիու առավոտներին տենչ հաղորդել, այն, ինչ ենթագիտակցորեն իրենց ռունգերում է, իրենց հայկականության խորքերում: Ենթագիտակցական է նաև Հ. Կարապետցի պատանու հայկականության հաստատման նույնքան բորբոք քայլը, բնագոյներն են առաջնորդում նրան, նախորդ սերնդից մնացած կոչնակները, որոնց ակամա արձագանքում է որդին՝ վաղը գտարյուն ամերիկացի դառնալու ճանապարհին:

Գրականագետ Դ. Գասպարյանը բարձր գնահատելով Կարապետի «Վերջին կայարանը» պատմվածքը, առաջարկում է այն զետեղել Հայաստանի հանրակրթական հիմնական դպրոցի գրականության դասագրքերում՝ «...դրանով իսկ Հակոբ Կարապետի համար էջ բացելով գրականության ուսուցման մեր ծրագրերի մեջ»¹: Պահանջը, թվում է, տեղին է, միայն պիտի նկատի ունենալ ամերիկյան միջավայրի երկու խոշոր արձակագիրներ Վ. Սարոյանի և Հ. Կարապետի գրական կյանքի մատուցման միասնական եղանակը. եթե խոսքն աշակերտների մեջ ազգային հպարտության ձևավորման պահանջն է, ապա ավելի նախընտրելի է համադրական քննության մեկ պատուհանը, որով հնարավոր է դառնում հայրենիքի տեսլականը ներկայացնել անմիջական շնչով:

Հուշագրության պատմավավերական հպանցիկ, բայց տպավորիչ կնիք ունեցող «Ռ՞ւր մնացին սասունցիները» պատմվածքում Կարապետը ներկայացնում է Անդրանիկի երբեմնի զինվոր, Սասունի ապստամբության մասնակից Սարգսի ամերիկյան «անշուք» օրերը: Նրա աչքի առաջ թուրքերը խոշտանգել են կնոջը, սրախողխող արել երկու մանկահասակ տղաներին: Նա առաջին ալիքի տարագիրների շարքը լրացնում է իբրև «Ֆլորս Նաշընը» դրամատան դռնապան, բայց շարունակում է մնալ Մշո դաշտում՝ հողագործի իր աշխատանքի պատրանքին: Դրամատունն օվկիանոսից այն կողմ միայնակ, բայց երբեք չխեղճացող սասունցուն նվիրել էր տնամերձ տարածք, որն ինքը տարիների ընթացքում շենացրել է՝ գրքերի, քարտեզների շնորհիվ վերակերտելով Հայաստանի պատկերը՝ զույգ Արարատներով, Չվարթնոցով, Սուրբ Էջմիածնով, Արաքսով, Անիի մայր տաճարով, Օշականով, Մաշտոցի կիսանդրիով, Աղթամարով, Երեբոյքով ու, անտարակո՛ւյս, Երևանով, նրա շենշող լույսերով:

«Սասունցի Սարգիսը կառուցում էր, որպեսզի աշխարհը չէն մնայ, որպեսզի մարդն այլևս մարդուն վատութիւն չանի: Թէեւ նա ամբողջութիւնը չէր կռահում, սակայն գիտէր, զգում էր, որ մի տեղ մի բան խարխւել է, որ ինքն ու իր ցեղը ինչ-որ անասելի անդոհանքից են անցել» («Նոր աշխարհի հին սերմնացանները», էջ 119-120): Որքա՞ն համահունչ է «մի տեղ մի բան խարխւել է» տողը սարոյանական նշանավոր՝ «Ես ոչ մեկի

¹ Գասպարյան Դ., Հայ գրականություն, գիրք երկրորդ, էջ 259:

անուանը չեմ տալիս, պա՛, բայց ինչ-որ տեղ մի բան սխալ է...»¹ արտահայտությանը «Իմ սիրտը լեռներում է» աշխարհահռչակ դրամայից: Նույնակարգ դատողության մենք հանդիպում ենք Կարապենցի «Արևոտ առավոտների կարոտը» թավրիզից հայերի ջեֆերսոնյան կյանքի մասին պատմվածքից, որի հերոսը՝ մեծահարուստ Նիկողոս Մուրադխանյանը, չէր հաշտվում, որ իր հիշողության մեջ թարմ ու մնայուն են «...թաւրիզեան սպիտակ օրերը..., երբ կեանքն այնքան լի էր երազներով ու խոստովներով: Մի՞թէ աւելի լաւ չէր լինի Թաւրիզում չոր հաց ուտել եւ հայ մնալ, քան գալ այստեղ ոսկիների վրայ նստել ու մի պատառ հայութեան կարօտը քաշել: Չէ՛, մի տեղ հիմքում մի բան խարխլել է», - եզրակացնում է յոթանասունին մոտեցող ծերունին («Նոր աշխարհի հին սերմնացանները», էջ 221): Այս վերջին օրինակը ցույց է տալիս, թե Վ. Սարոյանը որքան խորն է նստած Հ. Կարապենցի ստեղծագործական ներքին շերտերում:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

ՍԱՐՈՅԱՆ-ԿԱՐԱՊԵՆՑ ԳՐԱԿԱՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՄԻՄՈՆՅԱՆ ՆԱՆԱՐ

Սույն հոդվածում անդրադարձել ենք Վիլյամ Սարոյան-Հակոբ Կարապենց գրական առնչություններին: Փորձել ենք ցույց տալ, որ և՛ Սարոյանը, և՛ Կարապենցը հաճախ ստեղծագործական դաշտում ներգրավել են ծագումով օտար կերպարների՝ «անծանոթ հոգիների»: Նրանց հերոսներն «օտարության» տառապանքը կիսող մարդիկ են՝ անկախ ազգությունից, սակայն մի էական չափով՝ հայկական բնավորության գծերով:

Երկու հեղինակների գործերը համեմատելով՝ եկել ենք հետևյալ եզրակացության. Վ. Սարոյանը խորն է նստած Հ. Կարապենցի ստեղծագործական ներքին շերտերում:

1 Սարոյան Վ., Ընտիր երկեր՝ չորս հատորով, հ. 2-րդ / պիեսներ, պատմվածքներ, Եր., «Սովետական գրող», 1987, տե՛ս՝ էջ 39 և էջ 42:

РЕЗЮМЕ

ЛИТЕРАТУРНЫЕ СООТНОШЕНИЯ САРОЯНА И КАРАПЕНЦА НАНАР СИМОНЯН

Ключевые слова: актуальное звучание, король пера, всемирное сознание, литературные соотношения, беспричальный внутренний мир, отчуждение, американская литература, творческое поле, образ, родина, армянская среда.

В данной статье анализируются литературные соотношения Акоп Карапенц-Вильям Сароян. Попытались показать, что в творческом поле и Сарояна и Карапенца «чужие» по происхождению образы, «незнакомые души». Их герои люди делившие гореч чужбины в независимости от национальности, но значительно носившие армянские черты характера.

Сравнивая труды двух авторов, мы пришли к выводу. произведения Акопа Карапенца вникнуты Вильямом Сарояном.

SUMMARY

SAROYAN-KARAPENTS LITERARY RELATIONS NANAR SIMONYAN

Key words: Modern sounding, king of pen, global consciousness, literary relations, worrying world-spirit, strangers, American literature, creativity, character, homeland, Armenian environment.

This article examines literary relations of Vilyam Saroyan - Hakob Karapents. We tried to show that both Saroyan and Karapents often included foreign origin characters of «unknown spirits» in their creative field. Their heroes are those who share the suffering of «strangers» regardless of nationality, but in essence, in terms of Armenian character.

Comparing the works of two authors, we came to the following conclusion: V. Saroyan is deeply seated in creative interior layers of H. Karapents.